

Sentence structure of thought content and its transmission in Slovak language

[Vetne štruktúry vyjadrenia myšlienkového obsahu a jeho prenosu v slovenčine]

Peter Gregorik

DOI: 10.18355/XL.2019.12.04.04

Abstract

In the paper we focused on elementary sentence structure „thought content and its transmission“. The research is based on combination of semantic and formal syntactic analysis using method of specific verb description and method of thematic roles. Within the elementary sentence structure we specified four basic language microsituations: obtaining of information, sending of information, owning of information, and mutual sharing of information. Within every microsituation we define its semantic and formal structure with examples. At the end of the paper there is a table with the results.

Key words: sentence, structure, syntax, thought content, information

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme elementárnou vetnou štruktúrou „myšlienkový obsah a jeho prenos“. Výskum je založený na kombinácii sémantickej a formálnej syntaktickej analýzy s použitím metódy špecifikovaného opisu slovesa (specific verb description) a metódy tematických rol. V elementárnej vetnej štruktúre špecifikujeme štyri základné jazykové mikrosituácie: získavanie informácie, odosielanie informácie, vlastníctvo informácie a recipročné odovzdávanie informácie. V rámci každej mikrosituácie definujeme jej sémantickú a formálnu štruktúru s príkladmi. Na konci príspevku je tabuľka s výsledkami.

Kľúčové slová: veta, štruktúra, syntax, myšlienkový obsah, informácia

Úvod

Veta je základnou jednotkou syntaktického systému jazyka, a hoci si intuitívne každý dokáže predstaviť, čo to je, jej definícia nie je jednoduchá. Na vetu sa dá nazeráť z rôznych hľadísk, keďže sa v nej stretávajú jednotky a javy z viacerých jazykových rovín, počnúc zvukovou rovinou, pokračujúc cez lexikálnu, morfológickú a syntaktickú rovinu, no a končiac špecifickou textovou rovinou. Každá veta má svoje intonačné stvárnenie, jednotky, ktoré ju vytvárajú, využívajú potrebné morfológické kategórie, pre špecifické vetné konštrukcie sú potrebné slová so špecifickým lexikálnym významom. Už v 4. storočí pred n. l. staroindický gramatik Pánini venoval syntaktickým vzťahom časť svojej gramatiky *Asthadayai*, u nás známej ako „Osem kníh“. Hoci v jeho diele nenájdeme definíciu vety, používal výraz *vākya*, ktorý by sme dnes mohli voľne preložiť ako všeobecný pojem pre výpoveď. Prvú známu definíciu vety podal až o storočie neskôr iný sanskritský gramatik Kātyāyana, ktorý vetu definoval ako skupinu slov obsahujúcu *verbum finitum*. (Coward – Raja, 1990: 83). Veta odvtedy stojí v pozornosti bádateľov nielen z oblasti lingvistiky, ale aj iných vedných disciplín. Napriek tomuto dlhému časovému obdobiu stále nemožno jednoznačne definovať, čo je to veta.

Metodologické východiská

Z pohľadu tejto štúdie je veta ako základná komunikačno-informačná jednotka realizáciou ustálenej sémanticko-syntaktickej schémy súvzťažnej s prvkami istej komunikačnej mikrosituácie. Napr. mikrosituácia, v ktorej niekto oznamuje niečo niekomu, si vyžaduje

toho, kto oznamuje (zdroj), toho, kto informáciu prijíma (recipienta), a samotnú informáciu. Jazyk, samozrejme, nemôže zobrazit' skutočnosť bezprostredne a v úplnosti, ale iba výberovo. V jazykovom sprostredkovaní mikrosituácie má ústredné miesto predikátor (v najširšom zmysle ho môžeme stotožnit' s prísudkom dvojčlennej vety či vetným základom jednočlennej slovesnej vety), ktorý usúvz'azňuje jednotlivé prvky – participanty – danej mikrosituácie. Vlastnosť predikátora vytvárať funkčné pozície nazývame v zhode s P. Karlíkom (Grepł – Karlík, 1998: 29) intenčnou schopnosťou a konfiguráciou participantov, súhrn funkčných pozícií konkrétneho predikátora, jeho intenčným poľom. Participantom teda nazývame funkčnú pozíciu predikátora. Ako uvádzajú Grepł a Karlík (1983: 13): „Participanty sémantické struktúry vety lze charakterizovat jako jisté role, odpovídající „účastníkům“ nebo relevantním „okolnostem“ typizovaných reálnych situácií. Jde např. o takové role, jako agens, patiens, recipient, iniciátor, posesor, prožívateľ, místo, směr a pod.“ V jazykovede však neexistuje jednoznačná zhoda na počte participantov a ich funkciách. Napr. Ch. Fillmore (1969) rozlišuje osem hlbkových pádov: agent, „counter-agent“, object, result, instrument, source a goal. W. L. Chafe (1970) rozlišuje len dva: agens a paciens. A. McIntyre (2007) uvádza deväť tematických rolí (thematic roles): agent, patient, recipient, beneficiary, theme, experiencer, instrument, goal, source a location. E. Tibenská (1996, 1998) vyčleňuje aktívne subjektové participanty: procesor, aktor, iniciátor, kauzátor a realizátor, zároveň objektové participanty: paciens, rezultát, adresát, relant, sociatív a inherent. P. Karlík (Grepł – Karlík, 1998) rozdeľuje sémantické aktanty na: 1. substančné, tie ďalej na fyzikálne objekty (agens, kauzatory, procesor, nositeľ, posesor, expirient, recipient, beneficent, patiens, stimúl, instrument, vehikel) a aktanty miesta (locus, direktív, origatív) a 2. situačné (informácia, inštrukcia, podnet, účel). (Grepł – Karlík, 1998: 38 – 41). J. Nižníková (2001) vymedzuje až 64 sémantických participantov. Z uvedeného krátkeho prehľadu vidieť, že jednotliví autori si zvolili pri vymedzovaní sémantických participantov rôzne metódy a prístupy. My vychádzame z potrieb a požiadaviek konkrétnych jazykových mikrosituácií, pre ktoré predpokladáme isté typizované syntakticko-sémantické participanty. Dôležitá je podľa nás práve syntakticko-sémantická funkcia, teda to, akú sémantickú rolu plnia v rámci elementárnych vetných štruktúr. Za základné metodologické východisko považujeme kombináciu metódy deskriptívnej špecifikácie slovesa (verb specific description) a metódu sémantických (tematických) rol. Prvou z nich sme vymedzili základnú situačnú schému v rámci konkrétnej jazykovej mikrosituácie. Napríklad, zjednodušene napísané, vyabstrahovaním všeobecných mimojazykových významov pri vetách so slovesami hovorenia dostaneme štruktúry ako *niekto povedal niečo, niekto sa rozprával s niekým*, ďalšou abstrakciou vymedzíme sémantické roly danej štruktúry ako zdroj, téma, informácia či sociatív. Najpevnejšie miesto malo v doterajších prácach o povahe vety chápanie vetného typu ako formálnej štruktúry, resp. ako formalizovaného zápisu takejto štruktúry. Napríklad bežný typ vety s podmetom v nominatíve, určitým slovesným tvarom a predmetom v akuzatíve má formalizovanú podobu: $S_N - VF - S_A$. Do tohto typu patria vety ako *Otec číta noviny. Peter spozoroval včely. Žofia zbožňuje palacinky. Voda obsahuje kyslík.* a pod. V uvedených vetách sa realizuje tá istá gramatická štruktúra, no ich sémanticko-syntaktická štruktúra je zjavne odlišná. Zjednodušene povedané – ide o činnosť, zmyslový stav či vlastnosť. Jednostranné zdôrazňovanie formálneho zloženia vety preto podľa nás nepostačuje na jej typovú charakteristiku a domnievame sa, že pri skúmaní a opise jazyka treba prihliadať nielen na systémovú povahu jazykových jednotiek a vzťahov medzi nimi, ale tiež na situačné a kontextové faktory. My sme si za základ typológie zvolili sémanticko-rolový model. Východiskom pre tento model sú isté jazykové mikrosituácie vyčlenené z jazykovej reality na základe súboru relevantných jazykovo-sémantických vlastností. Tieto vlastnosti nevyčleňujeme na základe gramatických, ale situačno-sémantických kritérií, ktoré sú založené na tom, že špecifický typ jazykovej mikrosituácie si vyžaduje aj špecifické jazykové stvárnenie, resp. špecifickú konfiguráciu sémantických prvkov – participantov, ktoré sa vyjadrujú ustálenou jazykovou formou. Vychádzame

z koncepcie, že komunikácia prebieha vo viac-menej typizovaných situáciách, pre ktoré sú príznačné isté sémantické participanty. Jazykovú mikrosituáciu chápeme ako výsek z mimojazykovej situácie. Je samozrejmé, že vzhľadom na mimojazykovú a jazykovú realitu musí byť tento výsek istým spôsobom výberový, nejde o fotografický opis určitej situácie so všetkými jej účastníkmi, súvislosťami a vzťahmi. Jazyk si pri uplatňovaní vnútornej, systémovej paradigmy vyberá v parolovej, vonkajšej podobe tie realizácie, ktoré budú komplexné a pritom komunikačne čo najúčinnejšie. Preto predpokladáme, že aj v oblasti komunikačných mikrosituácií možno vyabstrahovať isté prvky, ktoré naplnia koncept systémovej komplexnosti. V rámci jednotlivých elementárnych vetných štruktúr (napríklad vyjadrenie existencie, stavu, vlastnosti, polohy a pohybu, odovzdávania a vlastnenia informácie, vlastnenia, činností a procesov) vymedzujeme základné jazykové mikrosituácie založené na špecifickej konfigurácii sémantických participantov. Táto konfigurácia vytvára sémantický vzorec danej mikrosituácie a na jeho základe konkrétny vetný typ. Pre každý sémantický vetný typ vymedzujeme aj jeho formálnu gramatickú štruktúru, príp. ak sa jeden sémantický typ realizuje viacerými gramatickými formami, tak rôzne konfigurácie gramatických prvkov.

Elementárna vetná štruktúra: vyjadrenie myšlienkového obsahu

Predmetom našej štúdie je elementárna vetná štruktúra vyjadrovania myšlienkového obsahu a jeho prenos. V jej rámci vymedzíme niekoľko mikrosituácií s predikátormi, ktoré majú špecifický kategoriálny význam:

- a) získanie / získavanie informácie
- b) odovzdanie / odovzdávanie informácie/tajenie informácie
- c) „vlastnenie“ informácie
- d) recipročné odovzdávanie informácie

V rámci týchto skupín možno ďalej vyčleniť špecifické podskupiny. Predikátory v rámci tejto elementárnej štruktúry otvárajú sémantické pozície zdroj, informácia, adresát, téma, sociatív, a kombinujú sa v rámci intencného poľa predikátora podľa špecificácie, ktorá je vyžadovaná danou mikrosituáciou.

Charakteristika jednotlivých participantov

a) Zdroj je participant, ktorým sa vyjadruje pôvodca, zdroj informácie či „vlastník“ informácie. J. Nižníková (2001) rozlišuje participant komunikant (pri slovesách hovorenia) a kognizant (pri slovesách kognitívnej činnosti). Keďže v jednom i v druhom prípade ide o „vlastníka“ nadobudnutej informácie, budeme používať univerzálny termín zdroj (podobne ako Ch. Fillmore, 1969 či J. McIntyre, 2007), ktorý sa dá chápať ako „sklad“ aj ako „zásobáreň“. Formálne môže byť vyjadrený viacerými spôsobmi:

– nominatívom: **Viktor Mat'ovčik povedal, že návratnosť investícií sa predpokladá do dvadsiatich rokov.**

– kvantitatívnym genitívom: **Asi 40 percent ľudí povedalo, že v komunizme im bolo lepšie.**

– genitívom v spojení s predložkou od: **Dozvedeli sme sa od maliara, že v poslednom čase sa mu nahromadilo veľa výtvarných aktivít.**

– iným predložkovým pádom zastupujúcim nominatív: **V televízii hlásili, že na štyroch miestach v Abcházsku sa dnes odohrali ozbrojené zrážky. Na recepcii nám povedali, že o tomto probléme vedia, ale riešiť sa nedá.** (internet)

b) Informácia je participant pomenúvajúci to, čo je samotným obsahom informácie. Formálne môže byť vyjadrený:

– vedľajšou vetou, ktorá je najbežnejšou formou pre tento participant: **Zatelefonoval mi, že sa stretne o piatej. (Mítana) Povedali nám, aby sme zmizli z Nemecka. Dozvedeli sme sa tak, koľko stojí nielen ochrana osobnosti premiéra, podpredsedov vlády, ministrov, ale aj predsedu senátu Najvyššieho súdu SR. Porozprával Júlii, ako mu matka zmizla. Spýtal sa, či chcem naozaj databázu konvertovať, a viac ani nepípol.**

– akuzatívom: *Prorokovala mi z toho tá drahá duša veľké šťastie.* (Vámoš) *Predseda krajskej organizácie traslavým hlasom oznámil údajnú existenciu plánu na odstúpenie časti Slovenska Budapešti. Ktosi mi rozprával príbeh o rybárovi.*

– genitívom: *Tak už som toho natáral dost'. Narozprával už veľa hlúposť, ale väčšinou mal aspoň čiastočne pravdu.*

– neurčitkom: Prikázali nám **nazbierať** na večeru jecchaj – trávu so širokými stebkami podobnými listom.

c) Téma je participant, ktorým sa pomenúva, koho či čoho sa informácia týka. Rozdiel medzi informáciou a témou je dost' nezreteľný. Odlišujeme ich, pretože môžu byť súčasťou tej istej vety, ako napr. „**Je to s ním čoraz horšie**,“ *povedal mi o ňom priateľ z jednej finančnej skupiny.* Zatiaľ čo informácia je najčastejšie vyjadrená vedľajšou vetou, téma vedľajšou vetou vyjadrená nebýva. Jej základnou formou je lokál v spojení s predložkou o: *Povedal o ňom, že to možno nie je úplný úspech, je to však vynikajúca štúdia osamelosti a potreby, vyvolávajúca trochu smútku. Režisér o filme povedal, že ilustruje „absurditu každodenného života na Kube“.* Môže však byť vyjadrená i inak, napr. predložkou na + akuzatívom alebo bezpredložkovým akuzatívom: *Pýtal sa na Petra, či je spolahtlivý. Raz vás kolegovia ohovárali, že na zájazdoch ani len neotvoríte kufor.*

d) Adresát je participant, ktorému je informácia určená, ktorý informáciu prijíma alebo nadobúda. Typickou formou je datív: *To som za svoj dlhý život nepovedal Bohu všetko?* (Sloboda) Pri predikátoroch nadobúdania informácie má formu nominatívu: *Takto sa poslucháč dozvedel, že čilský tenista Rios nie je kooperatívny a že Korda má konštantné údery.* Pri istých predikátoroch je vyjadrený akuzatívom: *Naučil ľudí, že na jednu pravdu môže existovať množstvo názorov. O našich postrechoch a záveroch sme informovali aj vedenie Slovenského rozhlasu a Slovenskej televízie.* Pri predikátoroch s funkciou „tajenia“ informácie sa využíva inštrumentál s predložkou pred: *Tieňový kabinet HZDS napríklad tajil pred verejnosťou svoje zloženie. Rovnako zamľčali pred nami fakt, že veľkoryso riešená budova patrí už jej.*

V expresívnej podobe sa dá využiť aj iná forma, napr. *Do mojej spozužiačky si nahustil sladké slová o tom, ako si si uvedomil, že ti chýbam a chceš ma naspäť.*

e) Sociatív je objektový participant vyjadrujúci spoluúčastníka deja: *Rozprával sa so ženou, ale jej hlas znel bezfarebne a kovovo.* Sociatív sa dá v tomto prípade chápať ako sekundárny komunikant, lebo veta by sa dala prepísať do formy *On a žena sa rozprávali.* Myslíme si však, že by to spôsobilo zbytočné komplikácie, a v zhode s E. Tibenskou (1998: 205) používame pre spoluúčastníka deja tento termín.

Uvedené participanty a ich vzájomné kombinácie sa využívajú ako doplnenia špecifických predikátorov. Vzťahy medzi predikátormi a participantmi nie sú voľné, ale sú viazané intencným poľom daného predikátora. Napr. predikátor *zhovárať sa* otvára tri sémantické pozície – pozíciu pre zdroj (komunikanta), tému a adresáta. Niektoré participanty si predikátor vyžaduje obligatórne, iné iba potenciálne podľa potreby a situácie. Napr. predikátor *rozprávať* je síce väčšinou doplnený obligatórnymi participantmi (zdroj, informácia), napr. *Peter rozprával, ako ho naháňali policajti.* Podľa komunikačnej potreby však možno doplniť ďalší potenciálny participant a môže vzniknúť veta *Peter nám rozprával, ako ho naháňali policajti.*, zároveň však môže byť z intencného poľa obligatórny participant vynechaný, napr. *Peter celý deň len rozpráva a rozpráva.* V tejto vete nejde o vyjadrenie odovzdávania obsahu informácie, ale o pomenovanie vykonávaného procesu, ide teda o iný predikátor, konkrétne o predikátor vyjadrujúci proces.

a) **Jazyková mikrosituácia „niekto získal/ziskava nejakú informáciu“**

Patrí sem veľká skupina predikátorov, ktoré vyjadrujú, že niekto sa stal/stáva „vlastníkom“ nejakej informácie alebo sa o to usiluje. Základný sémantický vetný typ má štruktúru: **adresát – nadobúdanie informácie – informácia**

Patria sem napr. predikátory *zistiť, dozvedieť sa, pochopiť, uvedomiť si, naučiť sa, spoznať, prísť (na niečo), napadnúť (niekomu)* a pod. Participant informácia je najčastejšie vyjadrený explicitne, vetou. Najbežnejšou gramatickou štruktúrou pre tento sémantický typ je forma: **S_N – VF – že SENT**.

Príklady: *Dozvedeli sme sa, že máme ísť do druhého obchodu na Dunajskej ulici, kde je tiež predajňa spoločnosti NAY. Pochopil som, že to je ešte horšie, než sme si to predstavovali ako deti. Uvedom si, priateľ, že tu ide o vysokú politiku. Prišla na to, že rôzne dokumenty, publikované a dokonca aj s príslušnými grafmi, sa mýlia. Bol som tam viac ráz a zistil som, že kopec nenávisť v ľuďoch stále narastá.*

Častá je tiež forma s vedľajšou vetou uvedenou vzťažnými zámenami *čo, kto, kde, s kým, ako...* Vzorec má formu: **S_N – VF – pron SENT**.

Príklady: *S neomylnou opíleckou jasnozrivosťou si Slávik uvedomil, s kým má tú česť: určite sú to niekoľkonásobní recidivisti. (Mitana) Vojak sa naučil, čo je talón, štick, dorchmarš. Dozvedel sa, kto vlastne je a čo sa mu stalo.*

V záporných vetách sa často vyskytuje štruktúra so spojkou či: **S_N – VF – či SENT**

Príklady: *Zatiaľ sme nevy pátrali, či sa už využíva aj na výrobu nejakých sladkých dobrôt, ale rady si na to s vami počkáme. No, že ten somár nezistil, či je tvoj tatko na palube. Victoire spočiatku nepochopila, či to robí zo zvláštneho odporu k týmto miestam, alebo preto, že má taký vzťah k veciam. Táto štruktúra sa však často vyskytuje aj vo vetách kladných, ktoré však nevyjadrujú, či informácia platí alebo nie: *Pedagóg spoznal, či sa v jeho triede nachádza gembler. Rada by bola uhádla, či sa hnevá, alebo nie.**

Použitie špecifického druhu spájacieho výrazu nie je v predchádzajúcich troch gramatických štruktúrach náhodné, ale každé má špecifickú funkciu a použitie a môžeme ich postaviť do vzájomných opozícií. Ukážeme si to na príklade troch viet:

- 1) Zistil, že sa koná ples v opere.
- 2) Zistil, kde sa koná ples.
- 3) Zistil, či sa koná ples v opere.

V prvých dvoch vetách je informácia podaná ako pravdivý, hotový fakt, naproti tomu v tretej vete je informácia nerozhodnutá, nevieme z nej určiť, či sa ples koná alebo nekoná, jej pravdivosť je teda otvorená. F. Daneš (1981: 152) hovorí o sémantickej črte asertívnosti, ktorý majú prvé dve vety a tretia ju nemá. Prvá a tretia veta môžu byť oproti druhej vymedzené vlastnosťou explicitnej úplnosti. V prvej a tretej vete informácia explicitne obsahuje všetky zložky informácie, napriek tomu, že v tretej vete nevieme nič o jej pravdivosti. V druhej vete zložka informácie *miesto* nie je vyjadrená, a preto je táto informácia explicitne neúplná. Uvedené vlastnosti môžeme uviesť v tabuľke.

	ASERTÍVNOSŤ	EXPLICITNÁ ÚPLNOSŤ
Zistil, že ...	+	+
Zistil, kde ...	+	-
Zistil, či ...	-	+

Niekedy je možné použiť nominalizáciu informácie, pri ktorej sa vedľajšia veta redukuje na jednoduchý vetný člen: *Dozvedel sa, aké boli výsledky. → Dozvedel sa výsledky. Martina zistila, že v programe je chyba. → Martina zistila chybu v programe.* Takéto štruktúry majú formu: **S_N – VF – S_A**

Príklady: *Práve preto mnohí skrze neho spoznali pravdu, naučili sa, ako ju žiť, a tiež to, že láska je jednoduchá a nepotrebuje vznešené slová. Okamžite všetko pochopil a uvedomil si svoju netaktnosť.*

Niektoré typy informácie umožňujú v sémantickej štruktúre potenciálne obsadiť aj participant téma. Sémantický typ má potom schému: **adresát – nadobúdanie informácie – informácia – (téma)**. V gramatickej štruktúre je téma najčastejšie realizovaná lokálom s predložkou *o*. Ak je informácia vyjadrená vedľajšou vetou, tak participant téma zvyčajne stojí pred ňou.

Príklady: *Môj priateľ sa dozvedel o mne veci, ktoré som mu nikdy nepovedala, lebo som sa hanbila. Pripomenula si, že ona naňho naliehala, aby zašiel za Jane a zistil pravdu o dievčati.*

Pre niektoré predikátory v tejto skupine je oproti predchádzajúcim typom typická zmena gramatickej vetnej štruktúry. Sémanticky sú totožné, gramaticky však majú pozmenenú formu. Sémantický participant adresát nie je v pozícii podmetu, ale predmetu a vedľajšia veta je v pozícii podmetu: **že SENT / či SENT / pron SENT – VF – S_P**

Príklady: *A došlo mi, že som na rade ja, teraz ma navštvívia donovi agenti. Napadlo jej, že zostala prvý raz v dome sama. Za nimi vládlo ticho a svitlo mi, že miestnosť patrí jemu. Fiha, teraz, keď sa pozerám na tie mená, došlo mi, čo majú skoro všetci spoločné. Keď som videla, že sa usmieva, napadlo mi, či si zo mňa nerobí posmech.*

Do sémantickej štruktúry môže vstúpiť aj participant zdroj. Jeho prítomnosť explicitne vyjadruje, odkiaľ adresát nadobúda informáciu. Zdrojom môže byť živá i neživá entita. Sémantická štruktúra má potom štvorčlennú schému: **adresát – získavanie informácie – informácia – (zdroj)**. Niektoré predikátory umožňujú prítomnosť tohto participantu (*dozvedieť sa, zistiť, naučiť sa...*), no niektoré nie (*spoznať, pochopiť, vypátrať...*) Najbežnejšou formou je genitív s predložkou *od*. Gramatický vzorec má formu:

S_N – VF – od S_G – že SENT / či SENT / pron SENT / S_A

Príklady: *Povedala mu o svojom víťazstve a vypočula si od neho len šomravé ospravedlnenie. Naučil sa od nich, čo si počať s krevetami, krabmi, chobotnicami, rôznymi mušľami a všakovakými inými darmi mora. Dozvedel sa od neho, že cez prieliv by sa dostal na šire more za deväť dní. Deduško však od nás ďalej vyzvedal, či na Skylinku nepribudli nejaké nové programy. Viac informácií zisťoval od hovorca grécko - katolíckeho exarchátu v Košiciach Michala Hospodára redaktor Jaroslav Fabian.*

Vety s takouto štruktúrou sú často sémanticky súvzťažné s vetami, v ktorých je zdroj vyjadrený nominatívom, podmienkou však je kategória životnosti: *Otec sa od syna dozvedel pravdu. / Syn oznámil pravdu otcovi. Pri neživom zdroji informácie to možné nie je: Otec sa z televízie dozvedel pravdu. / *Televízia oznámila otcovi pravdu.*

Participant zdroj však môže byť vyjadrený i inak: *Z tlačovej správy som sa dozvedela, že v pôvodnej verzii bol Kristián tiež závislý na drogách, ale socialistická cenzúra prinútila autorov zmeniť to na asi menej ideologicky závadný alkohol.*

b) Jazyková mikrosituácia „niekto „vlastní“ nejakú informáciu“

Na rozdiel od predchádzajúceho typu sa tento vyznačuje tým, že informácia je prítomná ako mentálne vlastníctvo, ktoré participant nenadobúda, ale sám ním disponuje. Ako predikátor sa v tomto type vyskytujú slovesá myslenia, verba sentiendi. Ide o neakčné slovesá, ktoré vyjadrujú duševnú činnosť človeka. Patria sem napr. predikátory *vedieť, pamätať si, pomysleť si, rozumieť, chápať, predpokladať, veriť, tušiť, dúfať, pochybovať, byť si istý, domnievať sa* a pod. Sémantický vetný typ má štruktúru: **zdroj – vlastnenie informácie – informácia**. Predikátor väčšinou otvára pozície pre dva participanty (zdroj a informácia), no niektoré predikátory môžu byť doplnené participantom téma. (*Vedel pravdu o rodičoch.*) Základná gramatická štruktúra má formu: **S_N – VF – že SENT**.

Príklady: *Ludovít Štúr vedel, že na túto cestu môže vykročiť iba ten, kto dokáže „málo troviť, ale veľa tvoriť“.* *Zuzana si pamätá, že novinárka použila slovo akt. Neodpovedaj mi, ale aspoň ver, že tvoj hlas bol jediný dosiahnuteľný. Nuž, nebol by som si taký istý, že*

SDK je schopné získať viac percent aj v budúcich voľbách. Domnievame sa, že tento prameň sa vzhľadom na silné napojenie mohol azda spomenúť aj v úvode encyklopédie.

Štruktúra s explicitne neúplnou informáciou, no s vyjadrenou pravdivostnou hodnotou má formu: $S_N - VF - \text{pron SENT}$: *Dokáže vysávať plochu viacerých izieb naraz a pamäta si, kde sa v byte nachádza. Vedel som, ako zúfalo ich budeme potrebovať. Boli sme si istý, kde napokon skončíme.*

Explicitne úplná informácia, z ktorej však nevyplýva pravdivostná hodnota, má formu: $S_N - VF - \text{či SENT}$: *Pozrel na tváre ľudí a hneď vedel, či Barca vyhrala posledný zápas. Pamätáš si, či sme vtedy zvíťazili?*

Pri tomto sémantickom type je dôležité, či predikátor: 1. vyjadruje platnosť výpovede ako istú (*vedieť, byť si istý, pamätať si* a pod.) alebo 2. len ako predpokladanú, neistú (*predpokladať, pochybovať, veriť, dúfať* a pod.). Sémantické vlastnosti prvej skupiny predikátorov umožňujú vytvárať všetky uvedené gramatické štruktúry: *Vedel, že sa zápas uskutoční v Trnave. / Vedel, kde sa uskutoční zápas. / Vedel, či sa zápas uskutoční v Trnave.* Sémantické vlastnosti druhej skupiny predikátorov, teda to, že platnosť informácie je iba predpokladaná, umožňujú použitie len v štruktúrach so spojkou *že*, ktoré ako základné, bezpriznakové umožňujú vyjadriť akúkoľvek informáciu bez toho, aby platila či neplatila. Možná je veta: *Domnieval sa, že sa zápas uskutoční v Trnave.* Nie je však možná veta: *Domnieval sa, či sa zápas uskutoční v Trnave.*

Niektoré predikátory umožňujú doplniť sémantickú štruktúru o potenciálny participant téma, ktorý sa najčastejšie vyjadruje lokálom a predložkou *o*: *Vedel o ňom, že rád klebetí a je zberateľom cenností. Pochyboval o nej, že to zvládne.*

c) Jazyková mikrosituácia „niekto odovzdáva informáciu niekomu“

Vetné štruktúry tohto typu vyjadrujú, že niekto (zriedkavo i niečo) odovzdáva informáciu niekomu inému. Najväčšiu skupinu predikátorov tvoria slovesá hovorenia (verbá dicendi), no prenos informácie sa môže uskutočňovať i inou než ústnou formou. Vyčleňujeme štyri skupiny predikátorov podľa formy prenosu informácie, a to:

a) zvukovou formou: *povedať, rozprávať, telefonovať, rečniť, kričať* a pod.,

b) písanou formou: *napísať, mailovať, faxovať, načarovať* a pod.,

c) všeobecné, ktoré môžu byť použité na zvukovú aj písanú formu: *oznámiť, požiadať, prikázať, vysvetliť* a pod.,

d) nejazykovou formou: *mrknúť, gestikulovať* a pod.

Toto členenie však nie je syntakticky relevantné, keďže predikátory zo všetkých štyroch skupín môžu byť založené na tej istej syntakticko-sémantickej štruktúre a naopak – v rámci tej istej skupiny sa vyskytujú i syntakticko-sémanticky rôzne predikáty (*povedať – rečniť* ...). Predikátor si v mikrosituácii odovzdávania/odovzdania informácie vyžaduje vo svojom intencnom poli doplnenie o participandy zdroj, informácia a adresát. Adresát však môže byť v intencnom poli vynechaný, ak sa chápe ako všeobecný. Zriedkavo môže byť pri špecifických predikátoroch vynechaná aj informácia (*vynadať, zakričať, zavolať* a pod.) Sémantický typ má schému: **zdroj – odovzdanie informácie – informácia – adresát**. Gramaticky sa tento typ realizuje viacerými formami. Najbežnejšou formou je: $S_N - VF - \text{že SENT} - (S_D)$. Patria sem predikátory ako *povedať, oznámiť, prikázať, rozprávať, hovoriť, tvrdiť, vysvetliť, objasniť, odkázať, slúbiť, ponúknuť* a pod.

Príklady: *Povedal mi, že nemám všetky svoje pocity ukazovať na plátne, ale mám si niečo nechať i pre seba. Známy mi rozprával, že sa ráno radšej neholil, keď sa mal popoludní stretnúť s nositeľom HIV. Predavačka mi tvrdila, že dostáva jeden exemplár denne. Janko Melkovič mu ponúkol, že môže prespávať u neho. A odkáž mu, že mapa je spolovice hotová.*

Adresát môže byť vynechaný, ak sa chápe ako všeobecný či známy zo situácie: *Slúbil, že zavolá, keď príde do Whangamaty. Povedz, že ti v poslednom čase chýbal. Donedávna som ešte hovoril, že tu máme aspoň dva úspešné slovenské podniky: Kabát a Drukos. V niektorých prípadoch je možné namiesto vedľajšej vety použiť formu infinitívu*

(zriedkavo i slovesného podstatného mena) alebo vedľajšiu vetu nominalizovať: *Dovolil mi, aby som cestoval po Európe / cestovať po Európe / cestovanie po Európe / cestu po Európe.*

Participant adresát je často prítomný vo forme datívu vo vetách s gramatickou štruktúrou: $S_N - VF - \text{aby SENT} - (S_p)$. Patria sem predikátory ako *povedať, prikázať, dovoliť, odporučiť, navrhnúť, poradiť* a pod.: *Peruáнец im povedal, aby ich nechali na pokoji, pretože nič neurobili. Mária Nikolajevna nám navrhla, aby sme vyliezli naň a odtiaľ sa spúšťali, s čím sme ochotne súhlasili.*

Okrem datívu môže byť adresát i v inej forme vo vetách s rôznou gramatickou štruktúrou: – v akuzatívne: *Nemci ich však informovali, že sú pripravení prijímať nielen mladých ľudí, ale celé rodiny.*

– s predložkou na v akuzatívne: *Kričal na mňa, aby som prepustila jeho druhov.*

– s predložkou k v dative: *Na Staromestskom námestí rečnil k občanom prezident Václav Klaus.*

– v genitive: *Winston Churchill sa v Jalte neraz pýtal J. V. Stalina, kedy zamýšľajú sovietske vojská obsadiť Gdansk.*

– s predložkou pred v inštrumentáli: *Chválil sa pred Clintonom, že ten náramok stál tri tisícky.*

Podobne ako v predchádzajúcich typoch sa explicitne úplná, no neasertívna výpoveď vyjadruje vedľajšou vetou so spojkou či: *Trochu zvažnel a spýtal sa, či sa vyznáam v léžiach. Pacientka sa informovala, či už sú výsledky.* Explicitne úplná a zároveň asertívna informácia je vo vedľajšej vete uvádzaná zámenami *kde, kto, čo, ako* a pod. *Nemecký súd oznámil, kto boli tí, ktorí vraždy organizovali. Oskar by neurobil dobre, keby nám povedal, kde sa nachádza.*

Okrem participantu informácia môže byť v sémantickej štruktúre potenciálne vyjadrený aj participant téma, hoci v niektorých prípadoch je medzi nimi veľmi nezreteľná hranica. V niektorých vetách sú oba prítomné a jasne odlišiteľné: *S náramnou dôležitosťou mi prišiel zvestovať o kamarátovi, že spadol do kaluže.* Často sa vyskytuje „falošný“ participant vyjadrený zámenom: *Š. Peciar hovoril o tom, že v spisovnej slovenčine existuje krátenie podľa rytmického zákona v dvoch smeroch.* V tomto prípade nemôžeme hovoriť o samostatnom participante, lebo nemá individuálnu platnosť, ale slúži iba ako odkazovací výraz. Aj participant téma, môže mať okrem základnej podoby aj iné formy, napr. *Rečnil proti alkoholu, že je to nebezpečný fenomén. Loboval za kolegu, že je to dobrý odborník. Spomínal na otca, že to bol dobrý chlap.*

Na vyjadrenia neodovzdania, zatajenia informácie sa okrem základného postupu, teda negácie predikátora (*Nepovedal jej, že sa mu chlapci posmievajú*), používa aj úzka skupina predikátorov, ktoré vyjadrujú negáciu priamo svojím lexikálnym významom (*Zatajil, že kmeti dedín sa zväčša vzpierali, že z chalúp sa ozýval plač. Prečo zamlčala, že ten občan môjho rodného mesta jej vyrážal z rúk nádobys s jedlom?*).

d) Jazyková mikrosituácia „recipročné odovzdávanie informácie“

Vyčleňujeme ju ako osobitný sémantický typ, v ktorom má miesto špecifický participant sociatív. Chápať by sa však dal i ako osobitná podskupina typu odovzdávanie informácie, hoci v tomto prípade by sme mali skôr hovoriť o participante téma, keďže reciprocita predpokladá tematickú súvzťažnosť a nie individuálne informácie. Participanty zdroj a sociatív sa dajú chápať ako rovnocenné a svoje roly si navzájom striedajú. Sémantický vetný typ má podobu: **zdroj – recipročná komunikácia – sociatív – (téma / informácia)** Bezpríznačkovou podobou sociatív je predložka *s* + inštrumentál. Väčšinou je spojená s reflexivizáciou predikátora (*rozprávať / rozprávať sa*), niektoré predikátory vyjadrujú reciprocitu priamo svojím lexikálnym významom (*debatovať, zhovárať sa...*). Gramatický vzorec má podobu: $S_N - VF - s S_I - (o S_I) - (\text{že SENT} / \text{pron SENT} / \text{či SENT})$

Príklady: *Zhovárал sa so statným mužom v našich rokoch. Debatoval so mnou aj známy agent Rich Winter, ale ja si pokračovanie svojej hokejovej kariéry viem predstaviť aj doma. Ale radil som sa s manželkou, že túto šancu by som nemal prehrať.*

V nasledujúcej tabuľke súhrnne podávame charakteristiku jednotlivých mikrosituácií:

mikrosituácia	príklad	sémantická štruktúra	gramatická štruktúra
niekto získal/získava nejakú informáciu	Dozvedel sa, že nikto nedostane výplatu.	adresát – nadobúdanie informácie – informácia	S _N – VF – SENT/S _A
niekto „vlastní“ nejakú informáciu	Peter vie, že mu nikto nič nedokáže.	zdroj – vlastnenie informácie – informácia	S _N – VF – SENT/S _A
niekto odovzdáva informáciu niekomu	Oznámil som veriteľom, že ma môžu akurát tak žalovať.	zdroj – odovzdanie informácie – informácia – adresát	S _N – VF – SENT – (S _D)
recipročné odovzdávanie informácie	Rozprávali sme sa spolu s Petrom o problémoch školy.	zdroj – recipročná komunikácia – sociatív – (téma / informácia)	S _N – VF – s S _I – (o S _I) – (že SENT / pron SENT / či SENT)

Záver: V rámci elementárnej vetnej štruktúry vyjadrenia myšlienkového obsahu sme vymedzili štyri základné jazykové mikrosituácie na základe prítomnosti špecifických predikátorov. Analýzou viet sme vyabstrahovali všeobecné sémantické štruktúry a vymedzili sme možnosti ich formálnych realizácií. Nadviazali sme na domáce výskumy v oblasti intencie slovesného deja i na vlastnú prácu v oblasti elementárnych vetných štruktúr. V štúdiu sme použili metódy, ktoré sa pri opise sémantickej stránky vety používajú aj pri výskume iných jazykov. Praktické využitie vidíme v aplikácii získaných poznatkov v pedagogickej praxi, napríklad pri komunikačnom vyučovaní slovenského jazyka, ktoré je okrem iného zamerané na funkčné využívanie jazykových prostriedkov. Získané poznatky by sa dali využiť aj pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka, keďže sémantická valencia je v značnej miere univerzálna, to znamená, že jednotlivé sémantické roly sa dajú vyčleniť viac-menej vo všetkých jazykoch. Na základe tematickej univerzálnosti by sa tak dali konfrontovať rozličné gramatické konkretizácie sémantických rol.

Použitie skratky: S_{N/G/D/A/L/I} – substantívum v konkrétnom páde; **SENT** – vedľajšia veta; **VF** – verbum finitum, **PRON** – zámeno

Poznámka: Príklady v texte, pri ktorých nie je uvedený autor, pochádzajú zo Slovenského národného korpusu.

Bibliographic references

- ALLERTON, D. J. 2008. Verbs and their Satellites In: The Handbook of English Linguistics. Wiley-Blackwell, 2008, pp. 146-179. ISBN: 1405102527.
- ALLERTON, D. J. 2016. Essentials of grammatical theory: A consensus view of syntax and morphology. Routledge, ISBN: 131551995X.
- COWARD, H. G. – RAJA K. K. 1990. Encyclopedia of Indian philosophies. Volume 5. Motilal: Banarsidas, ISBN 9780691635705.
- CHAFE, W. L. 1970. c. Chicago: Chicago Press, ISBN: 978-0226100555.
- DANES, F. – HLAVSA, Z. a kol. 1981. Větné vzorce v cestine. Praha: Academia.
- DEKANY, E. 2019. Foundations of generative linguistics. In: Acta Linguistica Academica, vol. 66, n. 3, pp. 309-334. ISSN: 2559-8201.
- FILLMORE, CH. 1969. Types of Lexical information. In: Studies in Syntax and Semantics. Dordrecht: F. Kiefer, 1969. pp. 109 – 137. ISBN: 978-90-277-0597-6.

- GREPL, M. – KARLIK, P. 1983. Gramaticke prostredky hierarchizace semantickej struktury vety. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- GREPL, M. – KARLIK, P. 1998. Skladba cestiny. Olomouc: Votobia, ISBN 80-7198-281-4.
- HEINE, B. – NARROG, H. 2009. The Oxford Handbook of Linguistic Analysis. Oxford: Oxford university Press. ISBN: 9780199544004.
- KUIKEN, F. – VEDDER, I. – HOUSEN, A. – DE CLERQ, B. 2019. Variation in syntactic complexity: Introduction. In: International Journal of Applied Linguistics, vol. 29, n. 2, pp. 161-170. ISSN: 1473-4192.
- KUMOROVA, Z. 2016. Problems of teaching the official language in the environment of minorities. In: Turkish Online Journal of Educational Technology, vol. 2015, pp. 459-463. ISSN: 1303 – 6521.
- LEVIN, B. – RAPPAPORT HOVAV, M. 2005. Argument realization. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 0521663768.
- MCINTYRE, A. 2007. Particle Verbs and Argument Structure. In: Language and Linguistics Compass, vol. 4, n. 1. pp. 350 – 367. ISSN: 1749-818X.
- NEWMeyer, F. J. 2008. Universals in syntax. In: Linguistic Review, vol. 25(1-2), pp. 35-82. ISSN: 0167-6318.
- NIZNIKOVA, J. 2001. Vetne modely v slovincine. Presov: Presovska univerzita. ISBN 80-89038-10-7.
- PANINI. 1897. The Ashtadhyayi. 1897.
- SKLADANA, J. 2016. Jan Stanislav a jazykova kultura. In: Slavica Slovaca, vol. 51, n. 2, pp. 147-154. ISSN: 0037-6787.
- TIBENSKA, E. 1996. Vetne typy s aktivnym subjektom v slovincine. In: Studia Academica Slovaca 25. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelavania FF UK, 1996, pp. 226 – 238. ISBN: 80-85697-31-9.
- TIBENSKA, E. 1998. Objektovy participant semantickej struktury vety. In: Slovenska rec. vol. 63, pp. 198 – 209. ISSN 1337-6853.
- TIBENSKA, E. 2017. Vyjadrovanie fyzickych stavov zivej substance v slovanskyh jazykoch. In: Studia z Filologii Polskiej i Slowianskiej. vol. 52, pp. 210-228. ISSN: 2392-2435

Words: 5053

Characters: 35 407 (19,67 standard pages)

Peter Gregorík
 Department of Slovak Language and Literature
 Faculty of Arts
 University of Sts. Cyril and Methodius in Trnava
 Namestie J. Herdu 2
 91701, Trnava
 Slovakia
 peter.gregorik@ucm.sk